

بررسی حکمی نماد گل و مرغ (در آثار لطفعلی صورتگر شیرازی)

فریناز روزیطلب

کارشناس ارشد رشته پژوهش هنر

roozi.art@gmail.com

چکیده

جلوه‌های گل و مرغ (پرنده)، در هنر ایرانی پیشینه‌ای دراز دارد که در طول ادوار مختلف و به دست هنرمندان، دستخوش تغییرات و تحولات مختلفی شده است و سرانجام در عصر قاجار مورد اقبال عمومی قرار گرفته است. در نگاه نخست چنین به نظر می‌رسد که هنرمند با ایجاد تصاویر گل و مرغ قصد نشان دادن زیبایی‌های طبیعت را داشته باشد. اما واژه پرنده و بهشت و شجره طیبه (درخت طوبا) بارها در آیات قرآنی و متون عرفانی و غیره، در مفاهیم حکمی متنوعی آورده شده است. همچنین با توصیفات و ریشه‌یابی‌هایی که در زمینه این مکتب صورت پذیرفته، می‌توان چنین نتیجه گرفت که در واقع انواع گل‌ها و پرندگان در این هنر دارای معانی عمیقی هستند که هنرمندان نگارگر قصد ارائه آن را داشته‌اند. از جمله هنرمندان موفق در این زمینه آقا لطفعلی صورتگر شیرازی، نگارگر عصر قاجار است که آثار بدیع و زیبایش در خور تأمل و توجه ویژه‌ایست. این مقاله با تکیه بر این سوال که: آیا مکتب گل و مرغ آقا لطفعلی صورتگر شیرازی دارای مفاهیم حکمی مبنی بر مفاهیم قرآنی و وحیانی بوده است؟ صورت پذیرفته است و با هدف بررسی حوزه دانش هنر گل و مرغ اسلامی به منظور وسعت بخشیدن به سطح آکادمیک این سبک هنری صورت پذیرفته است، تا شاید گامی هرچند کوچک در این مسیر باشد.

کلید واژه: گل، مرغ، مکتب گل و مرغ، آقا لطفعلی صورتگر شیرازی.

مقدمه

در این سرزمین، نقاشان هدفی متفاوت با مرکز و محور کائنات قرار دادن انسان در سر داشته‌اند. آنها هدف خود را از راه گستردن مفهومی‌های ذهنی‌شان بر نمودهای عینی جهان دنبال می‌کرده‌اند. در نقاشی ایرانی، به هیچ‌یک از جنبه‌های واقعیت و طبیعت به خاطر ظاهر آن توجه نشده است و نگارگری گل و مرغ نیز از این قاعده مستثنی نیست. منابع مکتوب علمی در زمینه مکتب گل و مرغ و خصوصیات آن بسیار اندک است. نام پرند و بهشت در قرآن بارها در توصیفات گوناگون آورده شده است. همچنین با توجه به کلمه شجره طیبه به‌عنوان نماد و یادآور بهشت و خاندان پیامبر(ص) در تفاسیر شیعی^۱، ضرورت پرداختن به این مکتب از نگاه حکمی و نماد شناسانه اسلامی لازم به نظر می‌رسد.

گل و مرغ همانگونه که از نامش بر می‌آید شامل دو عنصر گل و مرغ است که در برخی آثار دو عنصر پروانه و زنبور نیز به آن اضافه شده است. مبنای این سبک از هنر را رضا عباسی (اواخر صفویه) بنا نهاد و سپس شفیع عباسی آن را مستحکم کرد. هرچند این شیوه نگارگری از اواخر عصر صفویه نمود پیدا کرده، اما در زمان قاجار به مرحله تکامل خود رسید. هنرمندان چیره دستی در تکامل و رواج شیوه‌های نوین در زمینه گل و مرغ در طی قرن‌ها تلاش نموده‌اند. از جمله این هنرمندان می‌توان به آقا لطفعلی صورتگر شیرازی اشاره کرد که از هنرمندان شاخص این سبک در دوران قاجار بود.

روش تحقیق

روش تحقیق در مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای بوده است. در این مسیر دو اثر از آثار برجسته آقا لطفعلی صورتگر شیرازی به‌عنوان نمونه انتخاب شده است. این آثار شامل دو جلد قرآن کریمی است که هنرمند به ناصرالدین شاه قاجار تقدیم کرده است و از این جهت جزو بهترین و غنی‌ترین آثار گل و مرغ آقا لطفعلی است. همچنین به دلیل اینکه پژوهش حاضر در راستای یافتن ریشه‌های حکمی و قرآنی گل و مرغ انجام شده است از میان کتاب‌های معتبر تفاسیر قرآن، ۵ کتاب تفسیر (تفسیر نمونه- تفسیر نور (آیت الله قرائتی)- تفسیر المیزان- تفسیر بیان السعاده- تفسیر خسروی) برای یافتن اشارات این کتاب آسمانی به گل و مرغ انتخاب شده است. نتایج به دست آمده در جداولی آورده شده است.

پیشینه تحقیق

در زمینه گل و مرغ مطالب پراکنده و معدودی وجود دارد که بیشتر از تحلیل و بررسی ریشه‌ها از لحاظ حکمی و مفاهیم به معرفی این سبک هنری توجه شده است. از جمله این منابع می‌توان به کتاب گل و مرغ (دریچه‌ای بر زیبایی شناسی ایرانی)

^۱ . در سوره ابراهیم به آن اشاره شده است، و بعدها در طول زمان این مفاهیم در آثار گل و مرغ در یک گل خلاصه شده است.

اشاره کرد، که در آن به روند شکل‌گیری مکتب گل و مرغ، ریشه‌های آن و نمادهای گل و مرغ از لحاظ سیر تحول، شکل‌گیری و انواع آن از دوران باستان تا عصر صفویه و قاجار پرداخته شده است (شهادی، ۱۳۸۴). در زمینه معرفی آقا لطفعلی صورتگر، می‌توان از کتاب *آقا لطفعلی صورتگر شیرازی* نام برد که شامل شرح احوال و روزگار این هنرمند و شیوه‌های تصویرنگاری به همراه تصاویر منحصر به فرد و با کیفیت از آثار این هنرمند است (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶). دیگر منبع قابل ذکر در این زمینه کتاب *طوبای گل و مرغ* است که محتوای آن شامل توصیفات عرفانی، معانی و ریشه‌های واژه‌های گل و مرغ و همچنین تاریخ پیدایی گل و مرغ در نگارگری ایران است که به صورت فشرده و موجز در این کتاب جمع‌آوری شده است (خرمی‌پور، ۱۳۸۳).

تاریخچه نقاشی گل و مرغ

با توجه به آنچه سودآور دیا در کتاب گل و مرغ آورده است ریشه‌های مضمون گل و پرنده در ایران به اوایل دوران تصویرگری نسخ خطی در قرن ۸ و ۹ق/ ۱۴م باز می‌گردد (سودآور دیا، ۱۳۹۰، ۴۸). از اواسط دوره صفویه نوع جدیدی از نقاشی به وجود آمد که از یک سو ریشه در سنت‌های دیرین نقاشی ایران داشت و از سوی دیگر متأثر از نقاشی‌های چینی و طرح‌های اروپایی بود. این گونه جدید از نقاشی ایرانی را اصطلاحاً «گل و مرغ» می‌نامند (رضائی، ۱۳۴، ۳). گل سرخ در ابتدا به‌عنوان یک نقش مایه و عنصری از منظره در تصویرگری متون حماسی و تغزلی به‌کار می‌رفت. به‌کارگیری استعاره گل نیز از عصر طلایی شعر ایران یعنی قرون ۵ و ۶ق/ ۱۱ و ۱۲م آغاز شد که در این دوران آثار فردوسی، رومی، سعدی و حافظ در زمانی پیش از دوران مصورسازی نسخ، خلق شدند. نقاشان ایرانی، تصویر گل سرخ را به‌عنوان استعاره‌ای از عشق و زیبایی در خلق آثار نمادین خود در حاشیه کتب، همراه با صحنه‌هایی روایی یا مناظر تغزلی به‌کار می‌بردند، که این تصاویر یادآور بهار و عشق جوانی بودند. چنین مناظری همانند آنچه در قرآن توصیف شده بود، لذت باغ‌های بهشتی را، همراه با چشمه‌ها و فرشتگان زیبا، پیشکش می‌کردند.

در نسخ خطی آن زمان، گل سرخ به‌عنوان موضوعی مستقل به‌کار نمی‌رفت و شامل طرح‌های گیاهی یا اسلیمی، طرح‌های هندسی و خوشنویسانه بود که در آنها عناصر گیاهی یا سنتی و قراردادی یا از انواع ترکیبی بودند (سودآور دیا، ۱۳۹۰، ۴۸). پس از رانده‌شدن نقاشان از دربار شاه تهماسب در قرن ۱۰ق، تولید نقاشی‌ها به صورت آزاد و فارغ از سفارشات دربار رونق گرفت. در میان هنرمندان این دوره رضا عباسی توانست نخستین بار پرنده کوچکی را از زمینه آثار نقاشی ایرانی بیرون آورده و به مضمون اصلی نقاشی تبدیل کند (شهادی، ۱۳۸۴، ۱۱). او پرنده‌گانی را تصویر می‌کرد که در محیط زندگی، در دسترس و دید او قرار داشت (همان: ۲۰). این موضوع یعنی نقاشی گل و مرغ با دیدگاهی طبیعت‌گرایانه ایجاد می‌شود و در ابتدا پرنده‌ای بر درختچه یا گیاهی ظاهر می‌شود. گل‌ها و پرنده‌های مستقل از قرن یازدهم هجری به بعد به فراوانی نقاشی می‌شوند و به صورت «تک نقاشی» بر صفحات مرقعات می‌نشینند (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۳۵).

از نظر زمانی بررسی مضمون گل و پرند در هنر ایران شامل دو دوره می‌شود: آغاز دوره اسلامی تا نیمه دوره صفویه (۹۱-۱۰۶۰ق/۷۱۰-۱۶۵۰م) و پس از دوره صفویه تا دوره قاجار (۱۰۶۰-۱۳۴۲ق/۱۶۵۰-۱۹۲۴م). که در دوره اول آن متأثر از گل و پرند چینی زمان سونگ شمالی است. در دوره صفوی یعنی دوره دوم از جمله عوامل ایجاد نقاشی گل و مرغ نفوذ طرح‌های طبیعت‌گرایانه اروپایی است که همراه با باسمه‌های گیاه‌شناسی به ایران وارد می‌شده‌اند (بختیاری و دیگران، ۱۳۸۹، ۱۱۲).

رضا عباسی نخستین نقاش دوران صفوی است که در آغاز قرن ۱۱ق/۱۷م، با انتخاب مرغ به نشانه روح، توجه نقاشان پس از خود را به طرف نشانه‌ها و نمادهای مفهومی طبیعت می‌کشاند. آنها با گذشت زمان و دگرگونی‌های تاریخی، متوجه می‌شوند تنها با اشاره به این نشانه‌ها و نمادها امکان دارد از صورت‌های ذهنی و بی‌شکل مفهوم‌های جوهری و عرفانی، شکلی دیدنی و ملموس پدید آورند. تا آغاز دوران زندیه، نقاشی "گل و بلبل" دوران صفویه درگیر تجربه آثار لاکمی می‌شود و مرغ نغمه‌سرا (بلبل)، به مرغ کلی تبدیل می‌شود. در این سال‌های پر آشوب، به نظر می‌رسد، نقاش برای فراموش کردن اوضاع زمانه، همانند اجرای مراسمی آیینی، به نقاشی گل و مرغ می‌پردازد. چون شکل‌های جزئی و فضا سازی کلی آثار این سال‌ها زیر تأثیر نمادها و رمزهای متن‌های عرفانی شکل می‌گیرند (شهادی، ۱۳۸۴، ۱۷).

تصویر ۱- نمونه‌ای از گل و مرغ، قرن ۱۱ق (منبع: غضبانیور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۳۵).

پس از رضا عباسی تا دوران زندیه، نقاشانی از جمله معین مصور، محمد شفیع، محمد زمان، علی اشرف، محمد باقر، محمد صادق، محمد هادی، نقاش گل و مرغ با اسلوب‌های ویژه خود بوده‌اند (همان: ۲۶). از همین الگوهاست که نقاشان بعدی، یعنی کسانی چون محمد هادی (دوم) و علی اشرف و آقا لطفعلی شیرازی، تقلید می‌کنند و تغییراتی که در این شیوه و سنت می‌دهند در این حدود است که شاخه‌ها را به شکل بوته‌ای پرگل بر زمین می‌کارند و پرند - یا پرند هایی - را بر شاخه‌ها می‌نشانند و با تعدادی پروانه یا زنبور صفحه را متعادل می‌کنند (آغداشلو و غضبانیور، ۱۳۷۶، ۳۶-۳۷).

ریشه یابی های حکمی گل و مرغ

در آثار دوره قاجار شاهد کاربرد وسیع نقش مایه های گل و مرغ در تزئین جلد متون مذهبی به ویژه قرآن هستیم که خود نشان دهنده مفاهیم نهفته در بطن این تصاویر است (رضایی، ۱۳۸۴، ۲۳۴). از آنجا که تصویر روی جلد کتاب در برگزیده مفاهیم درون آن است، بنابراین نقاشی گل و مرغ به بهترین نحو می توانسته بازگو کننده احوالات انسان های حقیقت جویی باشد که با خواندن قرآن قصد راز و نیاز با پروردگار (معشوق) خویش را داشته اند. به تعبیری دیگر، در این نقاشی ها، انسان عاشق همچون مرغی تمثیلی در کنار گل که اشاره به ذات باری تعالی است به تصویر درآمده است.

رابطه بوته گل در آثار گل و مرغ با درخت زندگی

کهن ترین سندی که به نام درخت زندگی اشاره می کند، از آن تمدن مصر است. این نماد با سه گل سوسن (زنبق) یا نیلوفر مقدس نمایش داده شده است (شهادی، ۱۳۸۴، ۷۹). در عصر ساسانیان، اهمیت ترکیب بندی درخت زندگی در نگاره ها و آثار گوناگون این دوران پابرجا مانده است. در کتاب اوستا، نام درختی را با ویژگی های درخت زندگی در دوران ساسانیان می بینیم. درختی که مادر همه داروها و رستنی ها شمرده می شود (همان: ۸۰).

در فرهنگ اسلامی درختی را به نام طوبا می شناسیم که نام دیگر بهشت، یا درختی در بهشت است که شاخ و برگ آن تمام باغ عدن را می پوشاند. اصل آن در سرای رسول (ص) و یا علی ابن ابی طالب (ع) است و در سرای هر مؤمنی شاخی از آن با میوه های گوناگون و خوشبو است (همان، ۸۳). همچنین در کتاب طوبای گل و مرغ به نقل از کشف الاسرار خواجه عبدالله انصاری اینگونه آمده است که طوبی در زبان عارفان معانی رمزی گوناگون یافته است. مقام طوبی مقام انس به حق است که در جنب جبروت ذات او مطمئن و آرام زید (خرمی پور، ۱۳۸۳، خ).

این درخت با عنوان شجره طیبه در آیه ۲۴ سوره ابراهیم با این تفاسیر آمده است:

جدول شماره ۱- تفاسیر درخت زندگی (شجره طیبه) در سوره ابراهیم

چکیده تفاسیر از ۵ کتاب (تفسیر نمونه - تفسیر نور(آیت الله قرائتی) - تفسیر المیزان - تفسیر بیان السعاده - تفسیر خسروی)	متن آیه	عنوان آیه
<p>۱- این درخت پاک است.</p> <p>۲- شجره طیبه آثاری دارد مانند: رشد و نمو، پرمیوه و ثمر بخش بودن در همه زمان‌ها و فصول، سایه‌دار و پایدار بودن، ریشه و اصل ثابت و محکم، دارای نظم و مشمول قوانین آفرینش بودن.</p> <p>۳- این درخت ریشه‌هایش در دل زمین استوار است و شاخه‌های آن به سوی آسمان بالا رفته است.</p> <p>۴- شجره طیبه اشاره به خاندان پیامبر دارد: پیامبر اصل و ریشه درخت، علی(ع) فرع و تنه آن و ائمه شاخه‌ها و علم و دانش ائمه میوه درخت و شیعیان برگ آن می باشند.</p>	<p>أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ</p>	<p>آیه ۲۴ سوره ابراهیم</p>

همان‌گونه که این درخت در طول زمان نام‌هایی مانند: درخت زندگی، خرما، طوباء، سرو، سدره و ... پیدا می‌کند، تجسم آن نیز دچار دگرگونی‌هایی می‌شود. با در نظر گرفتن این که در فرهنگ اسلامی، طوبا با تعاریفی که پیشتر آمده معرفی شده است، امکان این همانی مفهوم درخت زندگی و باغ بهشت یا بهشت در ذهن پیش می‌آید. نام بهشت، یادآور زیباترین ویژگی‌های هستی است و لطیف‌ترین و مطبوع‌ترین احساس‌های زندگی را در ما زنده می‌کند (همان، ۸۴). در قرآن واژه بهشت بیش از صد و بیست بار، با توصیفات مختلف آورده شده است (فیروزان، ۱۳۸۰، ۱۶۱). اگر تصور بهشت با خیال باغ همراه باشد، زیباترین و باشکوه‌ترین گلستان را به یاد می‌آورد. اگر قرار باشد این مفهوم با نشانه‌ای نمایانده شود، چه می‌تواند باشد؟ این بار باید زیباترین و لطیف‌ترین گل در تصور نقاش، به آفتاب و زیبایی (بهشت) و خاک اشاره کند. به این دلیل به نظر فیلیس اکرم‌نیز در تابلوهای گل و مرغ، «بهشت - باغی از گل - تنها در یک گل بیان شده است» (شهادی، ۱۳۸۴، ۸۴).

ریشه یابی واژه گل

گل به طور نمادین در عالم تعین و طبیعت مظهر لطافت، صفایی دل انگیز و روح نواز است. عرفا و شعرا گل را به آنچه دارای لطافت و ملاحظت وجودی بود و انسان را به یاد آن باغ بهشتی و خلدبرین می انداخت، نسبت می دادند. گل نماد بوی خوش است و عطر خوش موجب مستی، مهرورزی و حسن خلق می شود و درشت خوئی و سخت خصلتی را از بین می برد (خرمی پور، ۱۳۸۳، ص). جایی که گل ها در آن می رویند به گلزار، باغ، گلشن، گلستان و ... معروف است و گلشن قدس، باغ جنت، گلشن رضوان و ... کنایه از بهشت و علم جبروت است (همان، ش).

زمینه تاریخی گل

بر اساس لغت نامه دهخدا، از نظر لغوی «گل» اسم عام است که برای نامیدن انواع گیاهان مانند گل سرخ، گل محمدی و همچنین انواع دیگری از گیاهان مانند سنبل به کار رود. این واژه به صورت ترکیب در اسامی مانند گلستان و ... نیز به کار می رود. علاقه ایرانیان به گل سرخ و به طور کلی گل ها، زمینه ایجاد هنر گلسازی بود. ساختن گل های کاغذی در زمستان و تزئین داخلی خانه ها با آنها امری رایج بود و کسانی که در قرن ۱۳ق / ۱۹م از ایران دیدن کرده اند به وجود گوی های بزرگ تزئینی ساخته شده از گلبرگ گل سرخ اشاره می کنند که شبیه گوی عنبر بودند. مضمون گل سرخ در شعر عارفانه فارسی از ابتدای دوران مطالعات شرق شناسی اروپا موضوع بررسی بوده است. گل سرخ خود به تنهایی به عنوان استعاره ای ادبی در مدح کمال و زیبایی به کار می رفت و اغلب سمبلی از حضرت محمد (ص) بود. بلبل و گل سرخ در کنار هم استعاره ای از تمنای روح (بلبل) برای یکی شده با خداوند است (سودآور دیبا، ۱۳۹۰، ۴۷).

گل سرخ و صدپر

در ایران گل سرخ جنبه روحانی داشته و به نام حضرت محمد (ص) مزین شده است. کلمه گل سرخ را رمز عقل نیز دانسته اند و گل محمدی خود واژه رمزی است از عقل کل حضرت رسول اکرم (ص) (خرمی پور، ۱۳۸۳، ص). منظور از گل در آثار کمال یافته گل و مرغ، گل سرخ یا صد برگ است که اهمیت تصویری و نمادین آنها همسان مرغ است. بوته کامل این گل ها در آثار گل و بوته به تنهایی نقاشی می شود، ولی در آثار گل و مرغ بیشتر این بوته، محل استقرار مرغ به حساب می آید (تصویر ۲). خوش بویی، لطافت، سرخی و زیادی گلبرگ ها از ویژگی های این گل ها است و بوته های گل سرخ و صد برگ در فصل بهار پی در پی گل می دهند (شهادی، ۱۳۸۴، ۸۶). برخلاف تصویری که هنرهای نقاشی و شعر قدیم

ایران به ما داده‌اند، این بوته‌ها در طبیعت کمتر آشیانه مرغان می‌شوند و تنها ممکن است برای چند لحظه آنها را برای شکار حشرات به خود جلب کنند. در مناطق محل زندگی بیشتر نقاشان گل و مرغ و گل و بوته (اصفهان و شیراز) وجود شرایط جغرافیایی مناسب، این گلها را دارای تجلی می‌کند. مردم در این بخش‌ها همدوست می‌شوند، و افراد خلاق، هنرمند و هنر آنها به ویژگی‌های جغرافیایی و فرهنگی سرزمین‌شان آمیخته می‌شود و نمی‌تواند جدا از تأثیر محیط طبیعی‌شان باشد (همان، ۸۷). گل سرخ یا سرخ گل یا گل سوری، به نشانه نمادین بسیاری از مفهومی‌های ادبی و هنری مانند: پیروزی، زیبایی، رشادت، لطافت و خوش‌بویی و ... وارد دنیای کلام و تصویر شده است (همان، ۹۱).

تصویر ۲- مرغ و گل صدپر، اثر لطفعلی صورتگر- قرن ۱۳ق (منبع: غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۷۸).

مرغ (پرنده)

مرغ در آثار گل و مرغ، مضمون اصلی و مرکز توجه نقاشی است و ترکیب‌بندی اثر در پیرامون آن سامان یافته است. انتخاب بوته شکوفه‌دار و تصویرکردن بوته گل سرخ برای قرارگاه مرغ، نشانه اهمیت مرغ و گل سرخ و رابطه مفهومی و ادبی آنهاست (همان، ۹۴).

پرنده‌ها به سبب شکل ظاهری و آوازهای دلنشین به قدری دلفریبند که از دیرباز همواره در متون عرفانی، روایات و قصه‌ها و اساطیر، آنها را نمادی از روح و یا در قالب شخصیت‌هایی مثبت و نیک می‌یابیم (لوفلر دولاشو، ۱۳۶۶، ۱۶۴). در متون عرفانی، پرنده‌ها اغلب نماد و رمزی از روح و جانند. شیخ اشراق در رساله فی حاله الطفولیه، جان یا روح را به مرغ تشبیه

می‌کند: «شیخ را گفتم که رقص کردن بر چه‌اید؟ شیخ گفت: جان قصد بالا کند همچو مرغی که خواهد خود را از قفس به در اندازد؛ قفس تن مانع آید؛ مرغ جان قوت کند و قفس تن را از جای برانگیزاند» (سهروردی، ۱۳۷۳، ۲۶۶).
احمد غزالی نیز جان را به مرغ تشبیه کرده است: «اگر مرغ جان آشنا باشد، چون آواز طبل ارجعی بشنود پرواز گیرد» (غزالی، ۱۳۵۸، ۳۹۳). و روزبهان هم به مرغ ناطقه روح اشاره می‌کند که به بانگ الست سرمست مشاهده بقاست (روزبهان، ۱۳۴۹، ۷۴ و ۹۹).

ابن سینا اولین کسی است که معراج روح را از عالم خاک به سوی افلاک را در پرواز مرغ و عبورش از کوهها مصور کرده است. بعد از وی، امام محمد غزالی، سلوک روحانی را به صورت سفر مرغان برای جستجوی عنقا تصویر کرده است. نجم رازی نیز در رساله الطیور مسیر مرغان روح را از خاک به افلاک به تصویر کشیده است و سرانجام عطار از سفر مرغان که رمز ارواح سالکانند، برای رسیدن به سیمرغ و پیمودن هفت وادی عرفانی، حماسه‌ای به نام منطق الطیر می‌آفریند.
از دیدگاه مسلمانان، همه موجودات و تمام هستی در حال تسبیح خداوند هستند و پرندگان نیز از این قاعده مستثنی نیستند. در قرآن بارها به تسبیح و هم‌آواز شدن کوهها و پرندگان با حضرت داوود اشاره شده است: « وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِّنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أُوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ وَ أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ (سبا، ۱۰)؛ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَ كَلَّمْنَا هَارُونَ وَ عَلَّمْنَا دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحُونَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فَاعِلِينَ» (انبیاء، ۷۹) (امینی لاری و محمودی، ۱۳۸۸، ۴۶). بر اساس تفاسیر، در آیه ۱۰ سبا، پرندۀ رمز قوای روحانی است. و در آیه ۷۹ انبیا پرندگان نماد روح، تعالی روح و قوای روحانی‌اند و الحان دل‌انگیزشان روح بخش و جان افزاست (ابن عربی، ۱۹۷۸، ۳۰۴).

از این رو صدای پرندگان که در طبیعت برای انسان روح‌بخش و زیباست، مصداقی از ستایش و تسبیح ذات خداوندی است. همان‌طور که انسان نیایش می‌کند، پرندگان و مرغان نیز به زبان خود در حال تسبیح خداوند هستند.

جدول شماره ۲- آیاتی که در آنها واژه پرندۀ به صورت مستقیم آورده شده است

عنوان آیه	متن آیه	چکیده تفاسیر از ۵ کتاب (تفسیر نمونه - تفسیر نور (آیت الله قرائتی) - تفسیر المیزان - تفسیر بیان السعاده - تفسیر خسروی)
آیه ۴۹ سوره آل عمران	... مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ...	۱- اشاره به معجزات و امور خارق العاده‌ایست که به اذن خداوند صورت می‌گیرد. ۲- اشاره به ایجاد حیات و زندگی در موجودات بی جان به فرمان خداوند ۳- زنده شدن مرغی که از گل ساخته شده (توسط دمیدن عیسی (ع) در آن)

ادامه جدول شماره ۲- آیاتی که در آنها واژه پرند به صورت مستقیم آورده شده است

عنوان آیه	متن آیه	چکیده تفاسیر از ۵ کتاب (تفسیر نمونه- تفسیر نور(آیت الله قرائتی)- تفسیر المیزان- تفسیر بیان السعاده- تفسیر خسروی)
آیه ۷۹ سوره انبیا	... دَاوُدُ الْجِبَالِ يُسَبِّحُنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ	۱- همه موجودات جهان از جمله کوه ها و پرندگان بهره ای از شعور دارند و به تسبیح خداوند مشغولند ۲- خداوند کوه ها و پرندگان را مسخر نمود تا همراه داوود به تسبیح و تنزیه او بپردازند.
آیه ۳۸ سوره انعام	وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ ...	۱- قرآن توجه خاصی به زندگی پرندگان و حیوانات دارد و از یادآوری خلقت، شعور و صفات آنها در راه هدایت مردم استفاده می کند. ۲- پرندگان و حیوانات دارای اصناف و جماعتی مانند انسانها هستند. ۳- معاد و حشر تنها مخصوص انسانها نیست. ۴- انسانها و حیوانات، همه نیاز به تدبیر الهی دارند. و خداوند طبق مصلحت به آنها شعور می دهد. همه دارای نظم هستند.
آیه ۲۶۰ سوره بقره	... قَالَ فَخَذَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصَرَّهُنَّ ...	۱- زنده کردن مردگان از شئون ربوبیت خداوند است. ۲- بیان موضوع معاد و رستاخیز از طریق ۴ پرند به ابراهیم (ع) ۳- بر طبق برخی روایات معروف این ۴ پرند شامل: کرکس- اردک- طاووس- خروس (نورالثقلین) هدهد- نوعی قوش- طاووس- کلاغ(عیاشی) خروس- طاووس- اردک- شتر مرغ(برهان) خروس- طاووس- کبوتر- کلاغ(عیاشی) بوده اند که بنا بر اخبار هر کدام نشانگر صفتی اخلاقی در انسان هستند مانند: شیطنت و لهو و لعب- شهوت و آرزوهای دور و دراز- غضب- حرص و آز- زیبایی و تکبر

ادامه جدول شماره ۲- آیاتی که در آنها واژه پرنده به صورت مستقیم آورده شده است

عنوان آیه	متن آیه	چکیده تفاسیر از ۵ کتاب (تفسیر نمونه- تفسیر نور(آیت الله قرائتی)- تفسیر المیزان- تفسیر بیان السعاده- تفسیر خسروی)
آیه ۳۱ سوره حج	.. مِنْ السَّمَاءِ فَتَخَفَطُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ ..	۱- مشرک در شرک ورزیدن و سقوطش از درجات انسانیت تشبیه شده به کسی که از آسمان سقوط می کند و پرنده ای او را به سرعت می گیرد. ۲- در اینجا پرنده شکاری کنایه از این موضوع است که انسان با از دست دادن پایگاه مطمئن (توحید) در چنگال هوا و هوس های سرکش گرفتار می شود که هریک از آنها بخشی از هستی او را می ربایند و نابود می کنند.
آیه ۱۰ سوره سبأ	... جِبَالُ أَوْبَى مَعَهُ وَ الطَّيْرُ وَ النَّالَةُ الْحَدِيدَ	۱- از جمله فضایل و نعماتی که به داوود(ع) داده شده است، هم صدایی کوه ها و پرندگان با او در تسبیح خداوند است.
آیه ۱۹ سوره ص	وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلُّ لَهْ أُوَابٍ	۱- پرندگان هم صدا با (داوود(ع)) به تسبیح خدا می پرداختند. ۲- پرندگان داری نوعی شعور نسبت به خداوند و هستی هستند.
آیه ۳ سوره فیل	وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ	۱- پرندگان مأموران خداوند هستند و شعور دارند. ۲- اشاره به پرندگانی که فوج فوج برای هلاک سپاه فیل آمده بودند.
آیه ۳۱ سوره مائده	... أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارَى سَوَاءَ أُخَى...	۱- گاهی حیوانات مأمور الهی اند. ۲- بسیاری از معلومات بشر، از زندگی حیوانات الهام گرفته شده است. ۳- خداوند با فرستادن کلاغ نحوه دفن جسد را به قابیل آموخت.
آیه ۱۱۰ سوره مائده	... مِنْ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَذْنِي ...	۱- اشاره به موهبتی که خداوند به عیسی (ع) داده است (دم مسیحایی) ۲- معجزه دمیدن در پرنده ساخته شده از گل توسط عیسی(ع) که به اذن خداوند زنده می شود.

ادامه جدول شماره ۲- آیاتی که در آنها واژه پرنده به صورت مستقیم آورده شده است.

عنوان آیه	متن آیه	چکیده تفاسیر از ۵ کتاب (تفسیر نمونه - تفسیر نور(آیت الله قرائتی) - تفسیر المیزان - تفسیر بیان السعادة - تفسیر خسروی)
آیه ۱۹ سوره ملک	أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ ...	۱- باز و بسته کردن بال‌های پرندگان برای پرواز نشان دهنده قدرت و عظمت خداوند است که آنها را در فضا نگه می‌دارد. ۲- پرندگان انواع مختلف و حالات مختلف دارند.
آیه ۷۹ سوره نحل	أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ..	۱- اشاره به نعمت‌های الهی ۲- در پرواز پرندگان برخلاف نیروی جاذبه‌ایات و نشانه‌هایی برای مردم است تا ایمان بیاورند. ۳- اشاره به ساختمان بدن و پر و بال پرندگان و قدرت خداوند در نگهداری آنها در هوا به‌عنوان یکی از شگفتی‌های آفرینش.
آیه ۱۶ سوره نمل	... مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ	۱- نعمت و فضیلت تعلیم زبان پرندگان به سلیمان ۲- پرندگان شعور و قدرت نطق دارند. ۳- اشاره به دانشی که به داوود و سلیمان بخشیده شده است.
آیه ۱۷ سوره نمل	... جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ	۱- تسلط سلیمان بر لشکریان جن و انس و پرندگان به اذن خداوند و عظمت و بزرگی آنها. ۲- هر گروه از آنها برای خود امتی داشتند. ۳- پرندگان بخشی از لشکریان سلیمان بودند.
آیه ۲۰ سوره نمل	و تَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهَدْيَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ	۱- اشاره به همدردی به‌عنوان پرندهای خاص و ویژه ۲- بنابر روایات دلیل مخاطب قرار گرفتن همدرد در این آیه این است که او آب را در درون زمین می‌بیند. ۳- حیوان می‌تواند به چیزی برسد که انسان نرسیده باشد. ۴- اشاره به صحبت سلیمان با حیوانات، از جمله همدرد.

ادامه جدول شماره ۲- آیاتی که در آنها واژه پرند به‌صورت مستقیم آورده شده است.

عنوان آیه	متن آیه	چکیده تفاسیر از ۵ کتاب (تفسیر نمونه - تفسیر نور(آیت الله قرائتی) - تفسیر المیزان - تفسیر بیان السعادة - تفسیر خسروی)
آیه ۴۱ نور	... فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَّاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ ...	۱- پرندگان به دلیل تنوع فوق العاده ویژگی‌هایی که حین پرواز دارند و آگاهی‌های عجیب آنها در مسایل مختلف هواشناسی و جغرافیا، از شگفت انگیزترین موجودات و از روشن ترین دلایل توحید هستند. ۲- در میان موجودات هستی، پرندگان، آن هم درحال پرواز، توجه خاصی به خدا دارند. ۳- تسبیح و دعای هر موجودی به صورت خاصی است و پرندگان نیز در هوا در حال تسبیح پرواز تسبیح خدا می گویند.
آیه ۲۱ سوره واقعه	وَلَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ	۱- بر شمردن انواع نعمتهای بهشتی از جمله خوردن گوشت پرندگان
آیه ۳۶ سوره یوسف	... أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِينَا ... بِتَأْوِيلِهِ ...	۱- در بعضی از خواب ها اسراری نهفته است. ۲- قدرت تعبیر خواب یوسف(ع) ۳- خواب دیدن پرنده توسط جوان زندانی شده همراه یوسف(ع) ۴- وجود پرنده در خواب اشاره به سر و رمزی دارد.

با توجه و اندیشه در این آیات می توان دریافت که در پرندگان، آیات و نشانه‌هایی نهفته است که به وسیله آنها خداوند قصد هدایت و آموزش انسان‌ها را دارد. پرندگان انس و نزدیکی با خداوند عالم دارند و مأمور اجرای فرامین الهی هستند.

ریشه‌یابی واژه مرغ

ترکیبات آن، مرغ بسم الله، مرغ اتحاد، مرغ ازل، مرغ ازل و ابد، مرغ الست، مرغ الهام، مرغ انا الحق، مرغ باغ تجرید، مرغ تجلی، مرغ تقدیس، مرغ توحید، مرغ جان، مرغ خرد، مرغ روح، مرغ سبحانی، مرغ سلیمان، مرغ عشق، مرغ عیسی، مرغ قدم، مرغ انس، مرغ جان، مرغ طوبی و مرغ آسمانی.

مرغ با کلمات متنوعی ترکیب می‌شود که دارای معنی درونی است (خرمی پور، ۱۳۸۳، ص).

۱- مرغ الهی

ورشان - قمری، کنایه از روح و نفس ناطقه (همان).

۲- مرغ باغ یا بلبل (مرغ خوش خوان)

مرغ باغ، کنایه از بلبل و هزارستان که عربان عندلیب خوانند (خرمی پور، ۱۳۸۳، ص). بلبل از قدیم به سبب چهچه دل انگیز و نغمه های موزونش در ادبیات، به ویژه ادبیات شرقی و به خصوص ادب فارسی، مقامی بلند داشته است. عطار در منطق الطیر، از زبان بلبل سخنانی را مطرح کرده است. بلبل در ادبیات، رمز عاشق، و آوایی که سر می دهد، آوای عشق است (لاری، محمودی، ۱۳۸۸، ۵).

وز کمال عشق نه نیست و نه هست

زیر هر معنی جهانی راز داشت

بلبل شیدا درآمد مست مست

معنی در هر هزار آواز داشت

۳- مرغ بسم الله

بسم اللهی که به شکل مرغ می نویسند، به عبارتی صورت مرغ که با نوشتن بسم اللهها نقش می کردند (خرمی پور، ۱۳۸۳، ص).

۴- مرغ دانا و زیرک

مرغ دانا و زیرک کنایه از طوطی و سیمرغ دارد (خرمی پور، ۱۳۸۳، ص). سیمرغ چهره ای اسطوره ای دارد که علاوه بر آن یکی از نمادهای پرمعنی در ادب و حکمت عرفانی است. سیمرغ از «سین» و «مرغ» ترکیب شده است. در اوستا سیمرغ در میان دریا، بالای درختی که اصل داروها و رستنی هاست، آشیان دارد (پورداوود، ۱۳۶۲، ۳۰۳).

۵- مرغ سدره = جبرئیل

۶- مرغ شباویز

مرغی که شبها از یک پا آویزد و حلق گوید تا وقتی قطره خونی از گلوی او بچکد.

۷- مرغ عرشی

استعارت از روح انسانی است.

۷- مرغ فلک

کنایه از فرشته و ملک دارد.

۸- مرغ گویا = طوطی

۹- مرغ بهشتی

کنایه از محبوب و معشوق دارد.

حکمت مرغان با چشمان بسته در آثار گل و مرغ

در برخی از آثار گل و مرغ (به‌ویژه در آثار آقا لطفعلی صورتگر)، با مرغانی با چشم‌های بسته مواجه می‌شویم که در نگاه اول به‌نظر می‌رسد پرنده‌ای را در حال استراحت یا خواب به‌تصویر کشیده‌اند (تصویر-۳).

تصویر ۳- بخشی از گل و مرغ آقا لطفعلی صورتگر، قرن ۱۳ق (شهادتی، ۱۳۸۴، ۱۰۶)

اگر به وضعیت غیر طبیعی مرغ در این آثار توجه کنیم و آگاه باشیم نمایش مرغ در وضعیتی که ظاهراً خواب به‌نظر می‌رسد تنها در این آثار دیده شده و متعلق به هنر ایران است، اشاره به چند نکته درخور توجه خواهد بود:

۱- درک مفهوم تصویر مرغ خواب در این آثار، بدون آگاهی از معنای نماد مرغ در تمدن باستانی ایران و فرهنگ عرفانی دوران اسلامی آن بعید به‌نظر می‌رسد.

۲- در این آثار از شکلی موجود در طبیعت، شمایل و هیكل متفاوتی ابداع شده است تا مطلبی را، جز آنچه دیده می‌شود، نمایش دهد.

۳- اگر به طبیعی نبودن وضعیت مرغان برای نقاشی در این آثار توجه کنیم، به اختلافی که میان آنها با نمونه های طبیعی یا تصویر عکس گونه مرغ در تمدن های دیگر وجود دارد، بیشتر پی خواهیم برد.

اگر بپذیریم که مرغ در ایران اسلامی (و با توجه به آیات قرآن) نشانه روح است و نقاشان گل و مرغ، احوال روانی و سلوک روحانی و معنوی شان را در وضعیت های مرغ تصویر می کرده اند، امکان دارد به معنای پنهان شده در تصویر مرغ ظاهراً خواب، نزدیک شویم (شهادی، ۱۳۸۴، ۱۰۷).

مرغ بیدار آگاه به جهان هستی و بینش اسلامی است و مرغ خوابیده چشم بستن بر جهان مادی را به تصویر می کشد. هدف از چشم پوشی از جهان محسوس، آزاد شدن ذهن از محرک های حسی خود است. هنگام مشاهده طبیعی، چشم موجودات باز است ولی در این گونه آثار چشم های مرغان، بسته تصویر شده اند؛ شاید به دلیل آنکه در این آثار، گفتگو درباره نوع دیگری از دیدن است که اعضای بینایی فیزیکی در آن دخالت ندارند (پنجه باشی، ۱۳۹۵، ۷۲).

فردی که از لحاظ عرفانی و روحانی به حالت های "از خودبی خودی"، "از خویش رفتن"، "سکر" و "جذبه" می رسد و از خویشتن خویش جدا می شود، به وضعیتی می رسد که در آن جهان و دنیای محسوس اطراف او به سادگی قابل رؤیت نیست بلکه پس از بستن چشم بر روی دنیا، فرد عارف امکان دیدن و یا اتصال با مقصودی مقدس را می یابد که در شرایط مادی و دنیوی و با چشم سر قابل درک نیست. در متن های عرفانی برای این وضعیت "حال مشاهده" به کار می رود (تصویر-۴).

چشم دل باز کن که جان بینی
آن چه نادیدنی است، آن بینی (هاتف)

بنابر آنچه گفته شد در آثار گل و مرغ، چشم های بسته مرغ تصویر حالت های عارفانه است (شهادی، ۱۳۸۴، ۱۱۲)

کز وجود خویش محو مطلقم

من چنان در عشق گل مستغرقم

تصویر ۴- نمونه دیگری از مرغ با چشم بسته از آثار آقا لطفعلی صورتگر، قرن ۱۳ق (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۱۳۴)

آقا لطفعلی صورتگر شیرازی (نقاش گل و بوته)

اهمیت کارهای آقا لطفعلی در ترسیم گل و بوته است، مخصوصاً در ترسیم گل سرخ و شکوفه سیب و سوسن (که در تهران به غلط به گل زنبق مشهور است) و گل دورنگ، مهارتی معجزه آسا دارد که می توان لطافت، شفافی و انحناهای برگ ها را در کارهای او مشاهده کرد. او گرچه صورتگری هم می نمود ولی گل و بوته سازی او در تمام جهان انحصار داشت. درمرقع ها، جلد های قرآن و قلمدان های آقا لطفعلی که امروزه نمونه های آن موجود است این توجه به طبیعت را به خوبی می توان مشاهده کرد، هرچند به رسم نقاشان روزگار خویش به مناظر و مرایا و تناسب ساقه و کنده درخت و شکوفه و گل و ... اهمیتی نمی داده است (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۱۱-۱۲).

آقا لطفعلی گاه بر حاشیه آثار خود مطالبی می نگاشته که این حواشی معتبرترین اسنادی است که برای شناخت شرح احوال و گوشه هایی از شخصیت او در اختیار داریم (همان، ۱۳)

او در سال های زندگی چندین مجلس برای نسخه خطی شاهنامه داوری تصویر کرد (که بزرگ ترین شاهکار هنری او محسوب می شود) (پاکباز، ۱۳۷۹، ۱۵۸). وی هرچند در چهره سازی و آراستن مجالس چند صورته با آبرنگ و رنگ روغن چیره دست

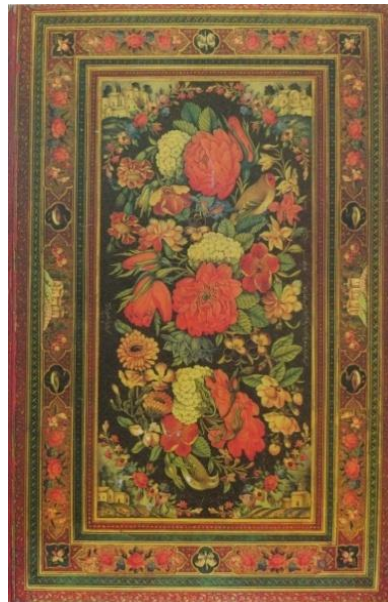
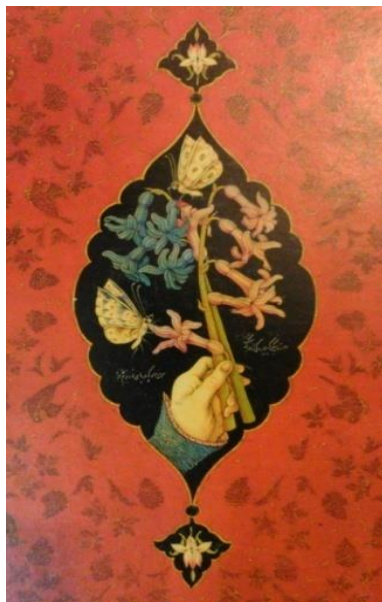
بود ولی بیشتر اهمیت و ارزش کارش در گل و مرغ سازی های اوست. مهارت وی در نقش بندی گل های زنبق، سنبل، نرگس و بوته اندازی و پرند سازی است. قلمدان های پرداخته شده او بیشتر گل و بوته، گل و فندق و گل و مرغ است و گاهی هم با تصویر زن و مرد چند صورته یا تک صورته همراه است (برومند، ۱۳۶۶، ۱۴۲-۱۴۲).

در کتابخانه کاخ گلستان دو جلد روغنی قرآن محفوظ است که هنرمند به ناصرالدین شاه تقدیم کرده است. درون جلد نخست قرآن به تاریخ ۱۲۶۹ق که از شاهکارهای آقا لطفعلی به شمار می آید، غنچه گل سرخی را میان گل های دیگر به جلوه در آورده و بلبل بر شاخ آن در حال خواندن است و پروانه ای از بوی غنچه محظوظ می شود (تصویر- ۵).

درون جلد دوم به تاریخ ۱۲۷۴ق، ترنج سیاهی ساخته است که در میان آن، دست هنرمند به حین تقدیم دسته گل سنبل به ناصرالدین شاه در غایت استادی نموده است و در دو طرف آن شعر زیر خوانده می شود (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۱۴).

سر من دار که در پای تو ریزم جان را

دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت

تصویر ۵- دو روی جلد کتاب قرآن به قلم آقا لطفعلی صورتگر (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۱۲۹-۱۳۰).

خصوصیات گل و مرغ های آقا لطفعلی

نگاه آقا لطفعلی به جهان‌نگاهی درونی و قالبی است و آثارش جایی، میان جهان ظاهر و باطن قرار دارد. آقا لطفعلی نقاشی بوته‌ها و گل‌ها و پرنده را به شیوه‌های مختلف کار کرده است. در نقاشی‌هایی تنها یک طراحی ساده یک رنگ، سیاه یا قهوه‌ای تیره، تمامی کار را شکل می‌دهد که قسمت‌هایی از آن نیز با پردازش مختصری مشخص می‌شود. موضوع همیشگی این کارها هم چنان بلبل‌های نشسته بر شاخه‌ها است که گاه می‌بینیم پروانه‌ای را هم صید کرده و به منقار گرفته‌اند. آنچه آقا لطفعلی برای قلمدانها و جلد‌ها نقاشی کرده است بسیار دقیق و پرکار است. گل‌ها و غنچه‌های درهم پیچیده، با رنگ‌های زرد و قرمز و سپید و آبی بر متن قهوه‌ای سیر یا طلایی می‌نشینند و برگ‌ها و ساقه‌های سبز و شاخه‌های آبی، مجموعه را در برمی‌گیرند. در جلد‌ها، اغلب مجموعه‌ای از برگ و گل در میانه کار انباشته می‌شود تا نگاه را در محوری مرکزی متمرکز کند (همان: ۱۹-۲۰-۳۷).

لطفعلی خان شیرازی را نمی‌توان تنها یک وارث و امانت‌دار هنر گل و بوته و مرغ شناخت. چرا که این هنرمند به مدد قدرت و مهارت ذهن کنکاش‌گر و دست‌های پرتوان در کار نقش گل و مرغ آنچنان ذوق و استعدادی در زمینه گل و مرغ از خود نشان داد که این شیوه و نگاه به طبیعت و پرنده، به‌عنوان دیدگاهی تازه و بدیع، مقامی جهانی و همه‌گیر یافت. او، نخست تحت تأثیر و پیرو مکتب نگارگران نامداری همانند علی اشرف و آقا صادق است، اما از مقطعی زمانی به بعد، گویا که نیازمند یک تحول همه‌جانبه است. بنابراین در این راه چشم از تقلید و ادامه راه استادان خود می‌بندد و می‌کوشد تا مگر آبرو و جانی تازه به هنر گل و بوته‌سازی ببخشد (هادی، ۱۳۶۸، ۷۲). آقا لطفعلی که در ایام سلطنت فتحعلیشاه قاجار به دنیا آمده است و در بخش عمده‌ای از عمرش، از سنتی‌ترین نقاشان مکتب زند و قاجار به‌شمار می‌رود و به دوره‌ای تعلق دارد که هرچند ته‌مانده مفهوم اساطیری و عرفانی نقاشی قدیم ایرانی هنوز در یادها باقی مانده است، اما بوی نسیم - یا طوفان - تحول هم به وضوح احساس می‌شود (غضبانپور و آغداشلو، ۱۳۷۶، ۴۰). او که با رقم "العبد لطفعلی شیرازی" امضا می‌کرد شاید آخرین وارث نقاشی کهنسال و فخیم ایرانی بود که توانست با ریاضت و شعور و شوق بار گرانبهای آن را حمل کند و نقطه پایان لایقی بر آن قصه نفیس درخشان باشد (همان، ۲۲).

نتیجه‌گیری:

نگارگری گل و مرغ یکی از برجسته‌ترین مضامین هنر ایرانی است که دارای ریشه‌های قرآنی و عرفانی و حکمی است که در طول تاریخ و به‌دست هنرمندان این سبک به تکامل رسیده است. اگر بپذیریم که مرغ در هنر ایران اسلامی، نشانه روح و گل نمادی از بهشت و پیامبر (ص) و خاندان او و به معنای عام نشانه‌ای از عالم ازلی و روحانی است، نقاشان گل و مرغ، احوال روانی و سلوک روحانی و معنوی‌شان را در وضعیت‌های مرغ همراه با گل تصویر می‌کرده‌اند. بنابراین، نقاشی گل و مرغ صرفاً تقلید عکس‌گونه از گل‌ها و پرندگان موجود در طبیعت نیست، بلکه سرشار از رمز و حضور معناست که حالت عرفانی و

رازگونه در آنها هویداست. در بین هنرمندان صاحب سبک در زمینه گل و مرغ، شاید بتوان به جرأت لطفعلی صورتگر شیرازی را به عنوان یکی از برجسته ترین آنها نام برد که در آثارش به توصیف این مفاهیم عمیق وحیانی و عرفانی در قالب نقش گل و پرند پرداخته است. از سوی دیگر وجود گل و مرغانی با چشمان بسته در بین آثار این هنرمند که بر اساس مطالب عنوان شده در بخش حکمت مرغان با چشمان بسته این مقاله، نشان دهنده تصویری از احوال روانی، سلوک روحانی و ارتباط معنوی این هنرمند با قرآن است، می تواند دلیل دیگری بر حضور مفاهیم وحیانی و عرفانی در آثار بدیع و زیبایی این هنرمند فروتن و شریف شیرازی به عنوان آخرین هنرمند شاخص از مکتب گل و مرغ قاجار باشد.

فهرست منابع

- ابن عربی، محیی الدین. ۱۹۷۸. تفسیر قرآن کریم. تحقیق و تقدیم الدكتور مصطفی غالب، دارالاندلس، بیروت.
- امینی لاری، لیلا و محمودی، خیرالله. "پرنندگان و موسیقی". پژوهش های زبان و ادبیات فارسی (علمی - پژوهشی). ۱۳۸۸، ۱: ۴۸-۵۸.
- بختیاری، فریبا و پورمند، حسنعلی. "بررسی تطبیقی نقاشی گل و پرند در هنر چین و ایران". کتاب ماه هنر. ۱۳۸۹، ۱۵۰: ۱۱۰-۱۱۶.
- برومند، عبدالعلی. ۱۳۶۶. هنر قلمدان. تهران: وحید.
- پاکباز، رویین. ۱۳۷۹. نقاشی ایران از دیرباز تا امروز. تهران: نارستان.
- پور داوود، ابراهیم. ۱۳۶۲. فرهنگ ایران باستان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پنجه باشی، الهه. "مطالعه تحلیلی و تطبیقی نقشمایه های مرغ در نقاشی های گل و مرغ لطفعلی شیرازی". نگره. ۱۳۹۵، ۳۹: ۶۰-۷۵.
- خرمی پور، اسکندر. ۱۳۸۳. طوبای گل و مرغ. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رضایی، بنفشه. ۱۳۸۴. "بررسی گل و مرغ در هنر نگارگری دوره قاجار". پایان نامه کارشناسی ارشدتصویرسازی، دانشگاه تهران.
- روزبهان بقلی شیرازی. ۱۳۴۹. عبهر العاشقین، به سعی جواد نوربخش، تهران: خانقاه نعمت اللهی.
- سودآور دیبا، لیلا. "گل و مرغ". ترجمه بختیاری، فریبا و افهمی، رضا. کتاب ماه هنر. ۱۳۹۰، ۵۷: ۴۶-۱۶۰.
- سهروردی، شهاب الدین. ۱۳۷۳. مجموعه مصنفات شیخ اشراق، با تصحیح و تحشیه سید حسین نصر. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- شهدادی، جهانگیر. ۱۳۸۴. گل و مرغ: دریچه ای بر زیبایی شناسی ایران، تهران: کتاب خورشید.
- طباطبائی، محمد حسین. ۱۳۷۴. تفسیر المیزان. ترجمه موسوی همدانی و محمدباقر. قم: دارالعلم.
- غزالی، احمد. ۱۳۵۸. مجموعه آثار فارسی احمد غزالی، به اهتمام احمد مجاهد، تهران: دانشگاه تهران.
- غضبانیور، جاسم و آغداشلو، آیدین. ۱۳۷۶. آقا لطفعلی صورتگر شیرازی. مترجم مهاجر، فیروزه. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- فیروزان، مهدی. ۱۳۸۰. راز و رمز هنر دینی. تهران: انتشارات سروش.

پنجمین اجلاس ملی علوم جهان اسلام

National Conference on Iranian Islamic Art

Effects in Culture, Science and Documentation

University of Guilan. February 2019

دانشگاه گیلان

همایش ملی جلوه های هنر ایرانی اسلامی در فرهنگ، علوم و اسناد

دانشگاه گیلان اسفندماه ۱۳۹۷

- قرائتی، محسن. ۱۳۷۴. تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- گنابادی، سلطان محمد. ۱۳۷۲. ترجمه بیان السعاده. ترجمه محمد رضا خوانی و حشمت الله ریاضی. [بی جا] مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور.
- لوفر دلاشو. ۱۳۶۶. زبان رمزی قصه‌های پریوار. تهران: فیروزه.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۵۴. تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب السلامیه.
- میرزا خسروی، علیرضا. ۱۳۴۸. تفسیر خسروی. تهران: اسلامیه.
- هادی، محمد. "هنرهای تجسمی: راهبران و رهروان مکتب گل (مروری بر احوال و آثار نقاشان قرن دوازدهم و سیزدهم هجری)". فصل نامه هنر. ۱۳۶۸، ۱۷: ۶۶-۷۵.